

”Om inte orden når fram, dör de.”

Referat av Eva Ingvarsson från en Ikoner-konferens i november 2001

Piperska Muren har anor som sträcker sig bakåt till 1695. Det märker man inte minst när man beträder golvet i salarna, som undgått den konferensanpassning som vidtagits under senare år. Knarret är dock ett charmigt inslag i den Stockholms historia som omgärdar huset.

Den 28 november intog Ikoner huset med konferensen BÖCKERS (OM?)VÄGAR, en exposé från det att boken inte finns till det att den längre inte finns. Jan-Eric Malmquist, som samlat landets ledade personer inom området, hälsade helt kort välkommen men hann bekänna sin tilltro till bokens roll i samhället – oavsett roll och samhälle.

Ingmar Lemhagen, Nordens Folkhögskola Biskops-Arnö, inledde denna två dagar långa stafett genom att berätta om de skivutbildningar som numera finns. Förr var informell utbildning i de litterära kretsarna den vanligaste introduktionen till författarskrået. Idag har den ersatts med de skivutbildningar som 25 folkhögskolor erbjuder. Lemhagen menade att författare oftast blir författare av en slump, trots att det, då man efter ett livsverk tittar tillbaka på ett författarskap, i regel ser mycket målvetet ut. Eftersom en stor del av skrivandet grundar sig på aktivt läsande läggs mycket tid och kraft i utbildningen på att just läsa, såväl egna som andras texter. Utbildningen syftar inte till att producera författare, utan är snarare till för att hjälpa de blivande författarna till en plattform att stå på. Författarnas legitimitet är förlagens uppgift att bidra med.

Agneta Pleijel beskrev med behaglig röst författarens förfärliga roll i de mest skilda sammanhang. Lemhagens liknelse, att en författares debut på marknaden är som forna societetsflickors baldebut, fyllde henne med ruse, eftersom hon bekymrat konstaterade att hon inte haft någon riktig debut. Istället har hon debuterat om och om igen. Första tillfället var *BLM:s* debutantnummer där hon fick ett vänligt men avvisande brev från Daniel Hjort. Varpå en karriär som litteraturkritiker tog sin början. Lyrikdebuten kom 1981, när hon efter en schism med *Aftonbladets* ledning försattes i den rätta deprimerade sinnesstämningen.

Agneta Pleijel resonerade kring litteraturens idé. ”Litteratur är något som formulerar det som också finns hos andra.” Det gäller att se sig själv i andra och då är det viktigt att litterärt hålla sig på den smala spången där man hittar det egna. Och det kan man inte bli undervisad till, man måste som författare själv hitta den personliga tungan som bär fram orden.

En fråga från publiken handlade om behovet av isolering i skapandet och författaren menade att arbetet med en roman i hennes fall kräver avskildhet. Skapande är total närvaro och det gäller att fösa undan den tanke som ständigt finns; varför ska just jag belasta världen med fler ord. Det är också lätt att tappa gnistan om annat kommer in i bilden och pockar på uppmärksamhet. Läger man undan manuskriptet är det svårt att ta upp det igen efter en tid, den speciella stämning eller känsla som man byggt upp kan bli svår att tränga in i på nytt. Så bekände hon en smula uppgett att hon hade just ett sådant verk som ”börjar titta fientligt på mig”.

Lena Fries-Gedin arbetar som översättare och började berätta sitt yrkes historia med att citera 11:e kapitlet i Första Mosebok om Babels torn: ”Låt oss stiga ner och förbistra deras språk, så att den ene inte förstår vad den andre säger.” Och konstaterade nästan häpet att ”vi är faktiskt oumbärliga!” Men det är nog inte det man i första hand tänker på när man väljer en yrkesbana

som översättare, inte heller ekonomin. Utan snarare kärleken till språket och lusten att lösa problem. ”Det omöjligast konst som man strävar efter att möjliggöra.” Översättare lever i skymundan, möjligen kan sådana fenomen som Harry Potter kasta lite ljus även på dem.

Det finns olika typer av översättare och tolkar. Lena Fries-Gedin räknar sig till de skönlitterära översättarna och arbetar främst med engelska och franska böcker. Idag är ca 60% av den utgivna litteraturen i Sverige översättningar och av dessa 90% från engelska.

Översättarnas situation har lite av Moment 22 i sig; för att alls bli anlitad som översättare måste man nämligen redan ha översatt en bok. Lena hade turen att ha en mamma som fixade in henne på Bonniers där hon fick sitt första uppdrag. Idag har hon översatt ett 60-tal böcker.

Hur går då en översättare tillväga i sitt arbete? Lena Fries-Gedin läser igenom boken särskilt noga, om författaren är okänd för henne, innan hon accepterar uppdraget. I regel kommer initiativet från förlagen, men ibland händer det också att de nappar på förslag som Lena själv står för. Därefter läser hon boken minst en gång till innan grovöversättningen påbörjas. Samtidigt som hon grovöversätter, för hon en lista på uppgifter som ska kollas extra noga. Man lever många liv som översättare! De senaste åren har Lena Fries-Gedin haft förmånen att vara bl a dragspelande tapetserarlärling och inte minst elev på en berömd internatskola för magisk utbildning. Det kräver en detektivs noggrannhet och envishet för att luska rätt på alla detaljer i de mest skiftande miljöer och specialområden, och dessutom ett sjätte sinne vad gäller metaforer, liknelser mm. Det som är svårast att översätta är maträtter, flora och fauna som inte finns hos oss. Dialekter skapar också problem ibland, Hagrids tal i Harry Potter-böckerna löstes genom markeringar, och när personerna bryter på franska tar Lena bort h:na och ändrar u till y.

Efter grovöversättningen tar finslipandet vid. Hon putsar, ändrar, kollar konsekvens mm innan manuskriptet skickas in till förlagsredaktören. Därefter kommer det tillbaka med förlagets synpunkter och förslag till ändringar som också ska gås igenom. Slutligen ansvarar översättaren även för korrekturläsningen.

Hur trogen är översättaren originalet? Ja, vad gäller Harry Potter-böckerna har originalen följts så nära det går. Rowling har i och för sig hittat på en massa nya ord, men det har i regel gått att lösa, hinkypunks har t ex blivit hinkypunkar i Lenas översättning. Hon har fått en del synpunkter från läsare: Att hon varit för trogen originalet, att hon varit för frigjord, vissa har haft synpunkter på namnen osv. Ibland kan översättaren bolla idéer och synpunkter med författaren, det går av förklarliga skäl inte med den hårt påpassade Rowling.

Vad gäller ekonomisk ersättning har det inte förrän i dagarna funnits ett avtal för översättare. De får själva förhandla med förlagen. Första Harry Potter-boken gav 1 600:- per om 16 sidor, numera får hon 2 200:- per ark. *Harry Potter och den flammande bägaren* krävde fem månaders hårt slit och gav 91 000 kr i pekuniär ersättning. Dessvärre utgår ingen royalty till översättare.

Svante Weyler, förlagschef på Norstedts, började med att konstatera att det inte startas så många medelstora förlag numera. Det är betydligt vanligare med småförlag och författarägda förlag. Vad är då ett förlags uppdrag? Jo, att vara förmedlare mellan författare och läsare. Förlagsredaktörens arbete är att finna läsaren åt författaren (dock inte att skapa läsaren, det är skolans uppgift). Att arbeta som redaktör är att vara nära konsten utan att utöva den. Kärnan i

verksamheten är själva urvalsprocessen. Det gäller att ha förmågan att göra bra val. Visst utslag av hybris, erkände Weyler, ”jag kan bedöma vad som är god litteratur”.

Förlagsredaktörernas ansvar, både vad gäller redan debiterade och icke-debiterade författare, är stort. Varje år inkommer i runda tal 2000 spontanmanus till Norstedts. Av dessa väljs tre, fyra stycken ut och sedan lägger man ner massor med tid på dem. Varför? Jo, helt enkelt därför att de utgör livsnerven och förhoppningsvis tryggar återväxten.

Därefter gjorde Svante Weyler en exposé över de utländska förlagens förändrade roll med anledning av de litterära agenternas ökade makt. Skulle en liknande utveckling inträda i Sverige kan man räkna med att friställa ca 40% av förlagens personal. Förlagen reduceras då till marknadsförande instanser. Här gäller det att hävda sitt existensberättigande, menade Weyler och drog en parallell till dagens litteraturkritiker. Det saknas verkligt ledande kritiker. Numera tenderar man att sätta större tilltro till underhållningsprogram där folk utanför skräpet uttalar sig. Annat var det förr, då alla vallfärdade till bokhandeln för att köpa ”den där boken som Olof Lagercrantz recenserade igår”.

Fabian Fischer från e-lib inledde med att demonstrera hur besvärligt det är att knöka ner två papperspocketar i byxfickan jämfört med en CD innehållande 2000 titlar. Ett markant mummel spred sig i salen. Dock krävs en e-bokläsare till skivan och en programvara för att kunna läsa böckerna/filerna på skärmen. Inga större problem, försäkrade Fabian som sedan lade upp en overhead med e-bokens historia. Den började år 2000, och tidsaxeln var indelad i månader! Inte ofta man ser det. Men så är det också en produkt stadd i snabb utveckling.

Stephen Kings *The bullet* var den första bok som släpptes enbart som e-bok. Den såldes i 40 000 ex på en dag, vilket är ett bra exempel på hur stort intresset är. Det gäller inte minst bibliotek. Projekt med Nacka och Lund pågår; man går in på hemsidan, anger sitt lånekortsnummer och tankar hem boken. Lånetiden är fem dagar, sen försvinner boken från skärmen. Biblioteken behöver aldrig skicka ut några krav och boken finns alltid till hands, aldrig utlånad till någon annan. Det går också lätt att förlänga lånet efter fem dagar. Att skriva ut boken som papperskopia låter sig dock inte göras.

Birgitta Modigh från Kulturrådet informerade om litteraturstödet. Det fyller i år 25 år och har till syfte att befrämja kvalitet och mångsidighet i bokutgivningen. Hon kommenterade höstens debatt i *Svensk bokhandel* om stöd till lönsamma titlar, och poängterade att stödet till bokutgivningen är ett kvalitetsstöd. Det ska inte sammanblandas med tidskriftsstödet som är ett förlustbidrag. Böcker får bidrag efter kvalitet, lönsamheten är ointressant.

Litteraturkritiken hade två representanter. Först ut var Åsa Beckman från *Dagens Nyheter*. Hon berättade att *DN* har 10-12 ämnesansvariga recensenter och att recensionerna är stommen i kulturdebatten. Rent praktiskt arbetar man så att vår- respektive höstboksnumret av *Svensk bokhandel* skickas ut till kritikerna som får kryssa för alla böcker de är intresserade av. Sedan vidtar det stora arbetet på redaktionen, när man försöker para ihop böcker och recensent. Vissa böcker vill alla kritiker läsa, så även om mycket är gjort i och med kryssövningen, så kvarstår en hel del arbete.

Alla böcker anmäls naturligtvis inte ens i *DN*. När missmodet och otillräckligheten sätter in, får man trösta sig med att *DN* inte är en litterär myndighet, menade Åsa Beckman. Det ingår i hennes jobb att sålla hårt i bokfloden. Allt tal om att Bonnierutgivningen prioriteras är

givetvis struntprat! Däremot är *DN* bättre på bevakning av större förlag än av små. Och sådana finns det ju fler än Bonniers.

Åsa berättade att hon med åren lärt sig att författaren och recensenten inte står på samma sida. Mellan yrkeskårerna finns ett gammalt, invektivt förhållande. Det är känsligt att bli uthängd, även om kritiken i stort är positiv. Men numera har hon lärt sig att författare kan byta trottoarsida när de möter henne på gatan.

Magnus Ringgren, kritiker på *Aftonbladet*, framhöll även han vikten av första-dags-recensioner. Numera är det i stort sett ogenomförbart, med tanke på att merparten av svensk litteratur ”utkommer mellan 8 augusti och 20 september”, dvs inför Bok- och biblioteksmässan. Men sådan är kommersialismen, blev ett luttrat konstaterande. Dessvärre får detta till följd att många böcker försvinner i mängden och inte får den uppmärksamhet de kunde fått vid en jämnare årsutgivning.

Magnus gjorde en etymologisk utveckling kring ordet kritik och beklagade den alltmer utbredda vulgäruppfattningen att kritik ska innehålla ett visst mått av klander. Han kommenterade också kritikerns undanskymda roll. Författarna hör aldrig av sig med synpunkter. Inte förlagen heller, möjligen ibland någon enstaka läsare som klagar på att recensenten är för positiv. Inte heller har kritikern idag någon makt. Alla beslut är redan fattade. Han kan inte ens påverka försäljningen, eftersom denna i hög grad styrs av förlagens marknadsföring. Kritikern är bara den första läsaren och en röst i det offentliga samtalet.

Därefter litteraturprofessorn Per Rydén. Hans föredrag kommer att publiceras i tidskriften *Ikoner* och den intresserade läsaren hänvisas dit.

Dagen avslutades med Horace Engdahls redogörelse för och om nobelpriset och Svenska Akademien. Alfred Nobel var en kosmopolit, en europé i ordets rätta bemärkelse. Detta återspeglas också i nobelprisets idé. I Sverige pågick länge en debatt om Akademiens arbete med litteraturen skulle vara en nationell angelägenhet eller ses i ett större sammanhang. Nobel sympatiserade starkt med dem som förespråkade världslitteraturen, och i de anvisningar för nobelpriset han lämnade efter sig finns det klart och tydligt angivet att ingen hänsyn ska tas till författarens hemland.

Diskussionerna huruvida Svenska Akademien kunde åta sig uppdraget att utse nobelpristagaren i litteratur gick höga och man antog med viss tvekan uppdraget. Under de tidigaste åren levde Akademien närmast i ett chocktillstånd. Tänk att det fanns så mycket litteratur! En av ledamöterna lär ha yttrat, efter att ha arbetat sig igenom hundra polska romaner, ”att blotta anblicken av en uppskyltad roman får mig att vomera...”.

Nobelprisets syfte är att överblicka den litterära organismen, påminna om tanken med världslitteratur och utveckla sinnet för litteraturens föränderlighet. Det är nästan viktigare än det enskilda priset. Till detta hör att valet av nobelförfattare alltid ifrågasätts. Till Akademiens fromma bestämde dock Alfred Nobel att ingen talan får föras mot Akademiens beslut. Och den ständige sekreteraren avslutade dagen med att säga att nobelpristagaren inte är någon världsmästare i litteratur, dock bevisligen den författare Akademien tyckt var bäst.

Dag två inleddes av Anders Persson, BTJ, som åskådliggjorde bokens väg genom sambindningen. Han biträdades av lektören Lena Kjersén Edman och tidigare granskningsnämndsledamoten Lars Erik Böttiger. Efter en historisk tillbakablick och

redogörelse för BTJ:s affärsidé, berättade han hur rutinerna ser ut idag. Väl framme vid lektörsverksamheten lämnade Lena sin version. Som lektor jämförde hon förhållandet till BTJ med det man har till en äkta make: det har sina fel och brister men man hittar inget bättre. Så gick hon igenom de anvisningar som lektörerna ska arbeta efter och kommenterade dem utifrån sin egna erfarenheter. Nej, det är inte dåligt betalt! Nej, det är inte för kort tid!

Vid nästa hållplats tog Lars Erik Böttiger vid. Han delade med sig av sina erfarenheter som ledamot i Granskningsnämnden. Nämnden får årligen in ca 25 anmälningar, dvs klagomål på de recensioner som publiceras i BTJ:s sambindningslistor. Av dessa resulterar 40% i en ny recension. Vanligen är det författare eller förläggare med eget förlag som inte accepterar omdömet. Det kan också ha sina risker att vara ledamot i Granskningsnämnden. Lars Erik Böttiger är en i nämnden som ställts inför rätta åtalad av en misslynt författare.

Publiken var alert och innan programpunkten var till ända hade bl a frågan ”Är lektörer för snälla?” penetrerats. Jo, det är de! I synnerhet vad gäller mellanböcker.

Harriet Aagaard från Stockholms stadsbibliotek och Boel Larsson från Kungl. biblioteket presenterade sedan överskådligt skillnaderna mellan dessa båda bibliotek vad gäller uppdrag, syfte, förvärvsrutiner mm.

Bo Dahlbom, professor i informatik och chef för Svenska IT-institutet visade sig vara en energisk man, både verbalt och till uppträdandet. Han konstaterade frankt att bokläsning är inget annat än teknikanvändning, och som all sådan förändras den. Titta bara på TV! Plötsligt kommer bara en ny teknik och förändrar våra liv, förkunnande Dahlbom och menade vidare att pappersboken har ingen möjlighet att överleva en sådan innovation som e-boken. Såvida man inte kan få papper att lysa i mörkret så man kan se bokstäverna när man läser under täcket. För det gör ju de flesta ungar och det är de som leder utvecklingen. Och ljus måste man ju ha.

Dahlbom gjorde också en utblick över samhället idag och menade att dagens IT-samhälle är inget annat än ett pratsamhälle. Produktion är inte längre något som upptar större delen av vår tid, numera handlar det om att sälja allt det vi överproducerar. Marknaden regerar. Maskinerna kom och tömde landsbygden på folk och gav dem jobb i fabriker. Sen kom datorerna och tömde fabriken och gav folk jobb på kontor, och nu har vi IT som tömmer kontoren och kör ut oss på den mobila marknaden. Idag är arbete att prata, vilket allt som oftast resulterar i att arbetet blir bara prat.

Folke Gerhard är delägare i NK:s bokhandel sedan 1982. Han liknade bokhandelns roll i detta lopp med avfarten från motorvägen in till storstan. Det går fort, försäkrade Folke lugnt, man måste veta exakt hur man ska köra och vilka alternativ man ska välja. I Sverige säljs 60 miljoner volymer årligen och av dessa går ca 38% via boklådor. NK:s bokhandel saluför ca 60 000 titlar och riktar in sig på bl a kokböcker, skönlitteratur (även engelsk sådan) och resehandböcker. Målet är att vara bäst i Sverige på kokböcker och det är viktigt att kunden ska tycka att det är roligt och spännande att gå på NK:s bokhandel. Där ska man möta kändisar (de flesta proffskockar handlar där), kunnig personal och spännande böcker.

Bokhandeln har ett helt annat inköpsförfarande än t ex biblioteken. För boklådor gäller att ha böckerna så kort tid som möjligt och sälja så fort som möjligt. Inköpen sker huvudsakligen via säljare från förlagen. Totalt tar man hand om ca 700 leverantörer böcker till NK:s bokhandel, i snitt en pall om dagen.

Hur konkurrerar då Folke Gerhard om bokköparna? Främst genom service, priset är en bakgrundsfaktor. NK:s bokklubb finns och ger 15% rabatt på alla böcker. Han har generösa öppettider, kl. 10.00-19.00 360 dagar om året och anordnar, som ett alternativ till författarsigningar, litterära salonger. Nu funderar man också på oannonserade författarbesök, något som är mycket populärt i USA.

Pär Svärdson representerade internetbokhandeln AdLibris. Den startade 1997 och kan berömma sig med de lägsta priserna. Grundtanken är att krympa avståndet mellan bok och läsare, låta boken gå direkt till läsaren utan omvägen via en traditionell bokhandel. En internetbokhandel har inget lager utan köper in först när kunden beställer någon av de 500 000 erbjudna titlarna. Men då måste det gå undan, i regel tar det tre dagar från att boken beställts till den är levererad.

Mats Rehnström, antikvariatsbokhandlare, gjorde förmodligen ett outplånligt intryck på de flesta konferensdeltagare genom sin kunnighet och sin charmigt jordnära personlighet. Han bekände att han fortfarande var kvar i skrivmaskinsåldern, och visade sedan hur pass mycket bättre Domus papperskassar är att packa böcker i än ICA:s. Bananlådor inte att förglömma.

Mats Rehnströms specialitet är 1700-tals litteratur och han köper oftast in från dödsbon och på auktioner. Ibland får han tillbaka sina böcker påfallande snabbt, kommenterade han parentetiskt. Därefter berättade han om en del av sina uppdrag, allt från biblioteksbranden i Linköping till återanskaffandet av en bok som varit med ett längre avbrott i familjen Bondes ägor sedan 1600-talet. Den såldes 1920 men återbördas i dagarna till familjen. ”Så passa på och titta nu, för den här ser ni nog aldrig mer,” sade antikvariatsbokhandlaren och fiskade upp en fantastiskt vacker volym ur en av sina Domuskassar.

Han passade också på att förebrå biblioteken för att de så aningslöst gallrar i sina bestånd. Kolla alltid med ett antikvariat innan ni kastar, uppmanade han och berättade om tillfällena då bibliotek gjort sig av med till synes oansenlig litteratur, värd miljonbelopp.

Mats tror på en ökad specialisering inom antikvariatsbranschen, och med hjälp av internet har det blivit allt lättare att hitta det speciella verket till den specielle samlaren.

Sist i bokens näringskedja finns läsaren, här representerad av Lasse Åberg. Denne gjorde en nostalgisk tillbakablick på sin barndom, erfarenheter som nog många kände igen. En förmanande mamma: ”släck nu, du förstör ögonen om du ligger och läser hela nätterna”, samt insikten att han förmodligen måste vara en bortbyting, troligen av ädel börd och av misstag placerad hos de oförstående personer som kallade sig hans föräldrar. Lasse upplevde detta då han läste *Samhällets olycksbarn* för andra gången. Och konstaterade att man egentligen blir rätt inbilsk av att läsa, för att inte tala om besviken, då man som vuxen försöker traggla sig igenom de läsupplevelser som fyllde en med välbehag som barn.

Numera har Lasse Åberg tillsammans med Sture Hegerfors bildat Humanistisk Förening för Framsynta Bakåtsträvare. Ett av de viktigare målen är att inte låta sig dras med i dagens alltmer stressade tempo, och då kan läsning vara en synnerligen viktig antistress-faktor.

Och jag gissar att Lasse Åberg hellre ficklar än skaffar sig en e-bokläsare.

